

A Szombat körkérdése - vita Komlós Aladárral

„Vannak, akik tagadják, hogy egy-egy népközösség tagjaiban nagyjából ugyanaz a lélek él. Főleg zsidók szoktak elutasítani minden faj-elméletet, ösztönösen érezve, hogy ezekből fonják nyakukra az antiszemitizmus kötelét. Mások a tudományos exaktság nevében vonják kétségbe a faji elméletek valóban gyakran könnyelmű és pontatlan tételeit. Sem ezekkel, sem azokkal nem vitatkozom; egyszerűen megkísérlem megrajzolni a zsidó lélek néhány vonását; ez, azt hiszem, meggyőzőbb hatású minden ismeretelméleti érvelésnél.”

Folyóiratunk az alábbi körkérdést intézte irodalomtudósokhoz, pszichológusokhoz, rabbikhoz, társadalomtudósokhoz:

Tisztelt Hölgyem/Uram, a Szombat szerkesztősége az alábbi körkérdésére kéri szíves válaszát:

Komlós Aladárnak a Korunk folyóiratban, 1929 júniusában közreadott, A zsidó lélek című esszéjét, illetve ennek néhány felvetését szeretnénk vitára bocsátani, nyolcvan évvel az írás megjelenése után. (1)

Kérjük, írja meg, mit gondol: relevánsak voltak-e Komlós felvetései, illetve változtatott-e, és ha igen, mennyiben változtatott a huszadik század drámai európai történelme (a vészkorszak, a kommunista diktatúra), Izrael létrejötte és az amerikai zsidóság integrációja azon a szellemi-lelki hagyományon, illetve beállítódáson, melyekre Komlós állításai vonatkoznak? Mennyiben használhatók a komlósi kategóriák napjainkban?

Szántó T. Gábor

főszerkesztő

*

Az alábbiakban Komlós Aladár esszéjét, s az elkövetkező hónapban, alkalomról-alkalomra a körkérdésünkre érkezett válaszokat olvashatják.

Komlós Aladár: A zsidó lélek

Vannak, akik tagadják, hogy egy-egy népközösség tagjaiban nagyjából ugyanaz a lélek él. Főleg zsidók szoktak elutasítani minden faj-elméletet, ösztönösen érezve, hogy ezekből fonják nyakukra az antiszemitizmus kötelét. Mások a tudományos exaktság nevében vonják kétségbe a faji elméletek valóban gyakran könnyelmű és pontatlan tételeit. Sem ezekkel, sem azokkal nem vitatkozom; egyszerűen megkísérlem megrajzolni a zsidó lélek néhány vonását; ez, azt hiszem, meggyőzőbb hatású minden ismeretelméleti érvelésnél. Egy ismert társasjátékban az embernek ki kell töltenie egy ív rubrikáit, amelyek a tulajdonságaira és szokásaira vonatkozó kérdéseket tartalmaznak: hogy pl. mi a kedvenc étele, stb. Ne várják, hogy ennek a társasjátéknak a mintájára én is hosszú felsorolást adjak arról, jók-e a zsidó férjek, érzékenyek-e a zsidó asszonyok, a csalásra hajlamosabbak-e a zsidók, vagy a jótekonyságra és így tovább. Az úgyszólván elérhetetlen teljességről eleve lemondva, inkább néhány alapvető fontosságú tulajdonságot szeretnék fellelni, azokat, melyekből a többi már mintegy levezethető; - bár tudom, hogy az így származó kép inkább absztrakt lesz, mint szemléletes. Aki szemléletes bizonyítékokat óhajt, olvassa el Pontoppidan, Romain Rolland, Proust, Jean Richard Bloch, Lacretelle, Galsworthy, Wassermann, Thomas, Mann, Brod, Ilja Ehrenburg, Salom As, Móricz, Babits regényeinek és drámáinak zsidó motívumú részeit, s látni fogja. Mily hasonlók egymáshoz a legkülönbözőbb népek közt élő zsidók s milyen egyforma a környezetükhöz való viszonyuk. Vállalkozni mernék rá, hogy akár valamennyi zsidó ismerősöm jellemét, az emberekhez való viszonyukat, boldogságérzésüknek hiányait megmagyarázzam a származásukból. Zsidó emberek megértésénél oly fontos ez a szempont, akár a gazdasági helyzet vagy a szexualitás tekintetbe vétele; olykor még fontosabb is.

AZ EMANCIPÁCIÓ ELŐTT

Történelmének három nagy korszaka több nagy törekvést gyökereztetett meg a zsidóságban: 1. a palesztinai őshaza és a Biblia óta él benne Isten országának vágya, 2. a ghettó nevelte benne a szellemiség és az anyagi biztonság kultuszát, 3. az emancipáció fejlesztette ki a megértés készségét minden új és idegen iránt, s főképpen ez indította el arra a vad hajszára is, melyben hiányzó társadalmi biztonságának és lelki nyugalmanak sajnásaira keres orvosságokat.

Nem volt még nép, amelynek lelkéből oly közvetlenséggel szóltak volna az isteni parancsok, mint ebből. Oly szoros személyes viszonyban volt Istennel, hogy őstörténelmének legjelentéktelenebb csetepatéit és statisztáit is kapcsolatba hozta vele, s így azok az ember és Isten szembenállásának minden időkre és népekre szóló jelképeivé emelkedtek. Prófétaik így kezdték beszédeiket: „Így szól az Örökkévaló” – s akkor elmondták, amit a szívük sugallt. Mert ők magukban érezték Istent. S e vallás tartalma: Isten egy s eggyé kell lenniök a népeknek is, amelyeket teremtett. A Talmud ezt írja: „Mi az oka, hogy Isten a teremtéskor csak egy embert alkotott? Ez a békeesség végett történt; nehogy majd később egyik ember azt mondhassa a másiknak: Előkelőbb fajtából származom, mint te”.

A Kr.e. 5. században a vallásos életben, amely addig szabad és ösztönös volt, nagy fordulat történik. Ezra és Nehemiás hazatér a babilonai fogságból, és különböző eszközök: örömmünep, kegyetlen intézkedések, Biblia-magyarázatok segítségével diadalra juttatja a zsidó életben Mózes könyveit, amelyek addig háttérben voltak a próféták megnyilatkozásaival szemben. Ezrától kezdve ver mély gyökeret az a felfogás, hogy az Öt-könyvben az isteni

kinyilatkoztatás van előttünk, és hogy az írásból – különböző szabályok és eljárások útján – bárminő kérdésre utbaigazítást olvashatunk ki. Itt a kezdete annak az irányzatnak, amely a Talmud és a racionalizmus kialakulására vezetett, - racionalizmuson az eszesség és a kézzelfogható ellenőrizhető adatok túlbecsülését értve. Míg előbb az Ur szavainak kihallgatásához a szív ihletes megmozdulása kellett, ezentúl az Örökkévaló megértésének az elmerülő tanulmány, sőt gyakran a szórszálhasogató furfang az eszköze. Így kezdődik a zsidóságban az észnek, mint Isten megközelítésére szolgáló eszköznek, istenítése. Ezt a tendenciát még egy más folyamat is erősítette. A középkor szenvedései között a zsidóság rengeteg rituális önkorlátozással még megszigorítja az életét. Különös, látszólag logikátlan s mégis mélyértelmű védekezés volt ez. Mintha minden külső bajt egy-egy új életmegnehezítő szabállyal reméltek volna ellensúlyozni. Mert e szabályokat maguk akarták s az írásból olvasták ki; ezek tehát értelmes korlátozások voltak s azt jelentették: „hát most majd még drágább lesz zsidónak lenni, most még több göggel választom el magam tőletek”. De e korlátok megtartása csak nagy talmudi ismeretek, elmélyedő vizsgálódások árán volt lehetséges, s így e vallási formalizmus megint csak a tudás és az ész megbecsülésének forrása lett. A Talmud egyik alapelve pedig, hogy a „bathkól” (a hangleány, a sugallat) semmi, mindent be kell bizonyítani. Az őshaza zsidóját meg éppen az különböztette meg minden más néptől, hogy míg ezek csak érzékelhető dolgokban, bálványokban tudtak hinni, ő hitt egy Érzékelhetetlenben, amely a lelke belsejéből szólt. A Talmud óta a zsidó csak a kézzelfoghatóan és ellenőrizhetően bebizonyított tételeket fogadja el; minden más humbug, levegő, valótlanosság a szemében. Az új Palesztina nemzeti színe a schwarz-auf-weiss lesz, mondta valaki tréfásan. A mai zsidó nem fogadja el többé a belső sugallatot. Félt tőle, mintha már póruljárt volna vele ismeretlen ősidőkben. Egy szóba foglalva az egészet: a zsidó nem bizik vakon a természetben, sem a belsőben, sem a külsőben; állandóan ellenőrzi, korrigálni kívánja; mindent észszerűbbé akar tenni, mint amilyen természettől.

Azt lehet mondani: annak a tudatosodási folyamatnak, amely a szervetlen anyagtól a növényen s állaton át az emberig vezet, a zsidó áll a végpontján. A Kozmosz legtudatosabb lényé, benne ért csúcspontjára az emberélet gyarlósága és fensége, ő került legmeszszebb a természet vak-ösztönű irányításaitól, ő igyekszik legfüggetlenebbül kormányozni és javítani az életet...

E források duzzasztották fel a zsidóságban a szellemiség és az eszesség kultuszát (nem kell mondanom, hogy a kettő nem ugyanaz). A szellem-alatti szférák túlprofának neki, kinek ősei évezredek óta az írást tanulmányozzák. Az igazi zsidó olyan, mint Hatvany Lajos kis Bondy Zsigája, aki tízéves fiú s ezt kérdezi az utcán egy pajtásától, aki játszani hívja őt: „Szereted a hazát?” Mert a zsidó lehetőleg magas eszmei szférákban szeret mozogni, hajlamosabb a sznobizmusra, mint a paraszti egyszerűségre. Egy keresztény lapszerkesztő jegyezte meg egy fiatal zsidó költőről: „Mindig mondom neki, hogy öleljen meg egy egészséges magyar parasztlányt, addig nem lesz belőle igazi egészséges költő”. Látszott rajta, azt hiszi: ezek a zsidó bócherek nem is tudnak lányt ölelni, ehhez csak az árja vagy turáni népek értenek. Salom Asnak van egy „Meghasonlás” c. novellája. Egy hazulról világgá szökő kis lengyelzsidó fiúról van benne szó, aki az úton elbóbiskol egy szekéren s arról álmodik, hogy egy fényes kastélyba jut, ahol elnyeri a ház leányának kezét, mert mindenkit bámulatra ragad talmudi kérdésekre adott feleleteivel. Hol van még egy félpaszti sorban élő nép (mert a lengyelzsidó az), amelynek gyermekei arról ábrándoznak, hogy tudós voltukkal hódítják meg a világot? A keleti zsidóság körében a nemességet – mert a „jichusz” valami eféle – nem földbirtok, vitézség, államférfiúi erények adták meg, hanem a vallás tudományában való jártasság. Azonban, sajnos

hajlandók arra is, hogy szellemi értékeken csupán ész-értékeket értsenek. Szinte mintha nem is ismernének más szellemi értékeket. Egy németzsidó lánytól egy passziójáték végignézése után ezeket a szavakat hallottam egyszer: „Ez a Jézus igen eszes és művelt ember lehetett, hát nagy befolyása volt a népre: ezért ölték meg”. Ez a lány a jóságot, a szeretetet nyilván érzékelni sem tudja. Mintha szava sem volna rá. Eszességet lát benne. Vagy nézzünk meg egy zsidó társaságot. Ha összejövünk, a háziasszony nem hoz bort az asztalra, nincs tréfa vagy nótaszó, csak kemény vitákban pengnek össze az agyak. A modern zsidó már nem is Isten, hanem az Ész kiválasztott népének tartja magát.

Talán túl is becsüli az észet. Hiszen a puszta ész még a megismeréshez sem elegendő: nincs olyan érv, amelyre nem lehetne ellenérvet találni, és sosem lehetünk biztosak felőle, nem maradt-e hézag a bizonyítási eljárásunkban; ezért a puszta értelem útján sosem lehet egy világnézet építését befejezni. Bizonytalanságból eredhet a zsidók hírhedt kérdező beszédmódja is. A zsidó nem mer állítani, mert nem akarja vállalni a felelősséget. A kérdező válasz ebből a szempontból kényelmesebb, mint a pozitív kijelentés. Nagyobbak lehetnek a racionalizmus veszélyei az erkölcsi cselekvés terén. Az az ember, aki többet hallgat az eszére, mint a belső sugallatára, az vagy mereven elveti az erkölcsi parancsokat, mert nem látja követésük kielégítő miértjét, vagy pedig dogmatizmussal ragaszkodik valamely mégis elfogadott tételhez. A nihilista és a világmegváltó zsidó közt tehát mély formai rokonság van, ami jól megmagyarázza közös eredetüket; tartalmilag persze teljesen különböznek: hiszen az egyik nem bír tudomást venni egyébről, mint legszűkebb egyéni érdekeiről, a másik meg valami közérdeket tesz magáévá s nem tud megnyugodni annak észszerűtlen megvalósulásában. A művészetet a zsidó megbecsüli, mert szellemi alkotás, mert az állati élet szférái fölé emel, de a létrehozására mintha nem volna a legalkalmasabb. Miért? A zsidó túlheves és erőszakos értelmi életében, a folytonos önellenőrzés fényénél elégnek a művészi koncepció gyenge palántái, amelyek fejlődésének jobban kedvez a kisebb tudatosság derengő homálya. Aztán: a művész képeket teremt – a zsidó pedig szenvedélyesen keresi a jelenségek közös nevezőjét, minél több jelenség közös nevezőjét, ami természetesen már nem lehet kép, csak valami elvont fogalom.

Az a nép, amely a világ értelmezésében nem állt meg addig, míg, semmibevéve a dolgok egyszerűségét, képszerűségét, meg nem látta valamennyi jelenségnek Istenben való azonosságát, nyilván nem igen becsüli a dolgokban azt, ami soha többé elő nem forduló egyetlen jelenséggé bélyegzi azokat. Továbbá: állandóan „okos”-nak kellett lennie s nem engedhette át magát a hangulatainak. Zsidók szavaiban, mozdulataiban ritkán van meg az a féktelen merész szabadság, az a néha szinte beszámíthatatlanságig menő csapongás, az az elragadó ficáncolás, a lelki működéseknek az a szabadeszerű könnyűsége, ami egy-egy boldog óra mámoros gátlástalanságában terem meg s nem-zsidóknál gyakran megtalálható. Ez a szabad életvitel pedig csak más téren való megnyilvánulása a zseniális diszpozíció egyik nélkülözhetetlen elemének: a mérésnek, annak lenni, aki vagyunk. (Egyetlen magyar zsidó író van, aki „zseniálisan” mert élni: Bródy Sándor, aki különben a primitív állati élet vállalásában is eltér a zsidó típustól). A művészi alkotás végső forrása egy homályos érzelmi feszültség, amelyet a képzelet old fel azáltal, hogy megtalálja az azt pontosan meghatározó képeket; a művésznek tehát mindenekelőtt hinnie kell érzései és képzelete értékességében (mint a magyar költő írja: „Ilyen vagyok, így van jól. Ez a szemem, így látok. Ez a sorsom, tehát szent”), másrészt képesnek lennie arra, hogy az értelmi cenzura kikapcsolásával megtalálja az érzés

legsajátabb szavait, amelyeket csak bizonyos önfeledt merészséggel lehet megelni. Már most a modern zsidó a környező nép ellenségesen fitymáló szemével nézi magát,

s nem a maga tősgyökeres egyénisége dobbanásaira figyelvén, hanem egy más nemzeti kultúrához asszimilálódván, már csak ezért is a tanítvány: a finom és megértő esztéta vagy legfőljebb a közepes tehetség szerepére kárhozzátódik s igen megnehezíti magának az eredeti teremtést. Hogy folyik le hát a teremtés a zsidó költőnél? Tegyük fel, valami fájás kóvályog a lelkében, vak fájás, amelynek nem ismeri az eredetét. Ilyenkor a zsidó költő még néma. Mert most még csak a tudatalattisága árulhatná el, micsoda fájdalom az, s az ő tudatalattisága nincs úgy nevelve, hogy beszéljen és meghallgassák. Pedig épp ez volna az az állapot, amelyből a vers terem: mikor a lélek, ép mert egyelőre még nem tudja megnevezni az érzést, kénytelen a homályban körültagogatni és megcsinálni a modelljét. A zsidó művész azonban csak akkor tud hozzáfogni a modellálás munkájához, mikor már tudja is, mivel áll szemben, mikor az érzés már feljebb szállt a forró ősködből s nemcsak végigtapogatható, hanem már szemmel is világosan követhető” mikor már nemcsak modellálható, hanem talán már meg is nevezhető. Azért alkotása mégis lehet művészi. Mert ne feledjük: más az olyan mű, amely még tudatos” s más, amely már az. Van amely nem bír mélyebbre szállni a hétköznapi józanság civilizált rétegeinél, de van, amely leszáll a mélybe s onnan küzdi fel magát a tudatosságig. Az igazi zsidó műalkotás az utóbbi csoporthoz tartozik s így (ha el is tér az árja műalkotástól, amelynek megszületéséhez nincs szükség ennyi tudatosságra), művészi hitelessége nem vonható kétségbe, - a tompaérzékűség azonban rendszerint nem képes megtenni az itt kívánható finom disztinkciót, s mihelyt megszagolja a tudatosságot, elkiáltja a halálos vádat: „Kigondoltság! Racionalizmus!” Pedig a zsidó is a káoszból indul ki, ha teremt – mint minden alkotó a világ teremtése óta, - csak ő előbb megvárja, míg a káosz kissé leülepedik lelkében. A német vagy angol művész kevesebbet vár; ez az egész különbség közöttük.

A mű plaszticitásának elmosódottságáért a zsidó költő hangjának sajátos bensőségével és tiszta átérzettségével kárpótol. A zene terén mégis aránylag sok a zsidó gényusz. Ennek az a – bár nem kielégítő – magyarázata, hogy a zenei sugalatokkal szemben kevesebb bennünk a gátlás, hiszen a zenének nincs képzettartalma s így sem a gondolatainkkal nem ütközik össze, sem az életünk és jellemünk oly vonásait nem tárhatja fel, amelyeket restelni lehetne.

A száműzetésben fejlődik ki a zsidó pénzkultusza is. Mert más dolog otthon, mint idegenben, még hozzá ellenséges idegenben élni. Előbb az egész világ, amit a zsidó maga körül látott, a szomszédja, a törvényei, Isten: mind egy méhmeleg családi kör volt, amely reá, a biztonságára vigyázott. Most egyszerre kidobódott a vad idegenbe. Ellenséges népek csattogtatták felé a fogukat. Itt ugyan nem vigyázott reá senkisé! Itt légy résen, árva zsidó, - itt véged, ha össze nem szeded magad, vagy ha el találssz málázni egy pillanatra! A földtelen, jogtalan, mindenki-megrugdosta, senkire számítani nem tudó népet az életösztoe természetes vas kényszerrel nevelte rá, hogy az égiek mellett ne feledkezzék meg soha a földi érdekeiről sem: a pénzről, amely egyetlen védelmezője a keresztény népek között. S most éppoly görcsössé válik benne az anyagi biztonságához való ragaszkodás, mint az isteni ideálokhoz való. Mivel pedig nála minden mitológikus arányúvá nő, most az Isten népe egyszersmind a Holnapról Való Gondoskodásnak fő képviselője lesz: egyenesen poláris ellentéte egy másik hontalan népnek, amely ép a Gondtalanság képviselőjeként bolyong az országutakon: a cigánynak.

AZ EMANCIPÁCIÓ ÓTA

Az emancipációval, az u.n. felszabaduláskor kezdődik meg a zsidó igazi elnyomatása. A ghettóban büntetlenül akár arcul lehetett ütni, lábbal lehetett taposni őt, mégis fölényben érezte magát a „gój”-jal szemben. Mert erős vára volt a zsidóságában való hite. Az emancipáció óta azonban faji önérzetének gátja is átszakad, s ő szégyellni kezdi a származását. Elhiszi, amit beszélnek róla, hogy férges és megbélyegzett; ha már a Talmud is kétkedővé tette a lelki szavakkal szemben, most azért sem hisz a belső sugallataiban, mert azok egy zsidó lélekből fakadnak. Ezért akar asszimilálódni. Nem hallgat egyéniségének szavára, a környező népet bálványozza és utánozza. Így lesz belőle a Megértés embere, szenvedélyes és hajlékony megértő, olykor sznob.

Az emancipáció idején vallási hagyományaival is szakít. S ettől kezdve még fokozottabban gyanakvóvá válik minden érzéssel szemben, amely kézzel-nem-fogható dolgokra irányul. Természetes, hogy mihelyt a Világ alól kihúzta Isten transzcendens fogalmát, a részletekben is visszautasít mindent, aminek transzcendens jellege van. Heine a Memoires-jaiban a modern zsidó e jellemző tendenciájának, azt hiszem, első rezdülését jegyezte fel. Tizenhat éves korában, mint itt leírja, egy hóhérnak Josepha nevű leányával barátkozott. Ez hátborzongató históriákat mesélt és régi balladákat dalolt neki. Egyszer mikor egyedül maradtak, Josepha előhozta a roppant hóhérbárdot, amely elbeszéléseiben sokat szerepelt s közben egy megrázó régi énekből e sorokat dalolta: „Willst du küssen das blanke Schwert, Das der liebe Gott beschwert?” Heine így felelt: „Ich will nicht küssen das blanke Schwert, - ich will das rote Sefchen küssen”. És megcsókolta a szép hóhérlányt. „Nemcsak gyengéd vonzalomból csókoltam meg őt – veszi maga Heine is észre – , hanem azért is, hogy kigúnyoljam az egész régi világot és összes sötét babonáit”. Ez volt, állapítja meg, forradalmiságának is első megnyilvánulása. Persze e csufondáros nyelvöltésben nem kevesebb a józan óvatosság a transzcendens hangulattal szemben, mint a vakmerőség. Heine meg akarja törni a kísérteties szavak varázsát, nehogy bedőljön a középkori mese szuggesztíójának. Hány zsidó ismételte meg azóta e gesztust!

Az emancipáció, azáltal, hogy felolvasztotta a zsidók hitét hagyományaikban, az utolsó támasztéktól is megfosztotta őket, amely előbb, a gólusz idegenségében és az üldöztetések közt is, elviselhetővé tette életüket. Innen a modern zsidó kóros hajszája pénz, siker, rang, hir után: mindezzel a lelkében hiányzó nyugalmat reméli megszerezni. Hasztalan, semmiféle vagyon és karriér, Rothschild vagyona és Einstein vagy Molnár Ferenc világhíre sem nyújtja neki az otthonlevésnek azt a magátólértetődő nyugalmit, amely ingyen női bármely a saját országában élő paraszt lelkében. Innen a zsidó önérzettelensége, félénksége és tolakodást vegyítő félszége. Disraeliről jegyzi fel egy kiváló életrajzírója, hogy legmélyebb titka: a félénksége volt. „Hogy egyenlőnek érezze magát az emberekkel, vezérökké kellett lennie”. Aki pedig vezérségre tör, sosem nagyon válogatós az eszközökben. A zsidó még kevésbé lehet az. Ép Disraelivel kapcsolatban mondta az angol királynőnek lord Stanley: „Asszonyom, akik maguk kénytelenek kiverekedni karrierjüket, kénytelenek sok olyat tenni és mondani, amit azok, akik mindent készen kapnak, elkerülhetnek”. Magyarazatot és mentséget bőven lehet tehát találni a zsidó tulajdonságok e másik főcsoportjára, az is igaz, hogy a biztonság fájdalmas keresése rendkívüli mértékben fokozza a zsidók teljesítőképességét: de ez a teljesítőképesség

nem egészen mentes az örület gyötrelmes túlfeszítettségétől, s végsősoron sosem tömi be teljesen a nyugalmi érzés sajgó réseit.

Mert a zsidó befogadtatása nem volt teljes; csak papirosan jött létre, nem a társadalmi élet valóságában. Igazi beolvasztás pedig csak szeretet által érhető el; ennek híján az történt, hogy a zsidóra is sikerült kivetni az asszimiláló társadalom előítéleteinek hurokját („a magyar kiválasztott népe Istennek”, „a zsidó nem teljes értékű ember”, stb.), s ezzel megkötni őt. Hogy akarta volna bevallani, hogy ő nem tartozik Hadur kiválasztott népéhez! De minél őszintébb volt magához, annál inkább rá kellett eszmélnie egy bár szubtilis falra, a gyanakvó félelem falára, vagy legalább egy különös vigyázásra, mely azonnal felmered, mihelyt nem-zsidóval kerül össze, s ráeszmél a hazaérkezés pongyolaöltő nyugodt felszabadulására is, ha rokonlelkű zsidóval van együtt. A nyílt vagy rejtett közfelfogás az u. n. liberális korban is az volt, hogy zsidónak lenni alacsonyrendűséget jelent. S hiába volt ez ellen az eszünk tiltakozása, a zsidó tudta, hogy környezete úgy néz rá, mint többé-kevésbé aljas és nevetséges alsóbbrendű lényekre, s végül tudatalattisága homályában maga is kezdte restellni és rejteni való hibának érezni a származását. Elvesztette, amiben minden más nép fia magátólértetődően nyugszik: ember voltunk nyugodt önértékét. Természetes, hogy a bolygó Ahasvérus lihegésével igyekezett pótlékokat keresni. Vagyont, nagy állást, hírt, rangot, előkelő ismeretségeket, a ruhánk és életmódunk fényűző külsőségeit. Nem tudott nyugodtan létezni, hát birtokokkal és látszatokkal akarta erősíteni magát. Nem hitt magában, mint zsidóban, hát nem hisz magában, mint emberben sem; a magában való hit azonban az egyéniség kialakulásának, minden jelentős szellemi alkotásnak, s az erkölcsi önérzetnek is feltétele.

Az emancipált zsidó élete egy hisztériás bujkálás a szégyenlett származás vállalása elől. Legelőször rendszerint a környező uralkodó nép álarcába bújik. Később esetleg egy mind végletesebb és mondvacsináltabb nemzetköziségbe. Zsidó voltának érzését azonban mindenképpen elnyomja magában. De ez eleven érzés, s ha elfojtják, kibuggyan az ellenzékiesség különböző nyitvahagyott csatornáin. Nyugaton a „nemzetköziség” lett mintegy a zsidóság szalonképes formája.

Akik nem mertek a zsidósághoz csatlakozni, de másfelől önérzetesebbek voltak, semhogy fel tudtak volna olvadni a befogadó nemzetben, azt mondták, hogy „nemzetközi”-ek. A nemzetköziségen pedig valami színtelen-szagtalan nemzetnélküliséget értettek.

Kétségtelen, hogy az a gyötrelmes bizonytalanság, amelyben a modern zsidóság él, igen gyakran szublimálódik egy jellegzetes nemes erkölcsiséggé. Nincs az a zsidó ház, amelyen bármikor fel ne csaphatna a Messiások lángja: vágy Isten országának megvalósítása után. Mintha egy elűzött Megváltó kísértene: nincs az a szűk és rideg szívű szatócs, aki biztos lehetne felőle, hogy a bölcsőben háza fedele alatt nem a fennálló társadalmi rend későbbi fanatikus felgyújtóját ringatja-e. Van valami oxigén a zsidó levegőben, amely mindig táplálékot nyújt a forradalmi lángnak. A modern zsidó legbensőbb hittételei is innen származnak. Góluszbeli társadalmi helyzete oly mély és fontos élményeket éget belé, hogy belőlük vonja le a legdöntőbb és legvégső evidenciákat. Ez evidenciák társadalmi-morális természetűek. Ezek: az ember egyenlő, a születési különbség nem számít, mindenkit saját értéke szerint kell megítélni, a történetileg ránkmaradt értelmetlen előítéletek megszüntetendők, a nemzeti és vallási válaszfalak nem lényegesek s az emberiség egyetlen egységnek tekintendő. Nyilvánvaló, hogy

a zsidóság e tételeket – bár azok jórészt már a régi prófétáknál is megvannak – mai társadalmi helyzetének tapasztalataiból posztulálta. E humanisztikus vallás a modern zsidó vallása, ennek tételei a legmagasabb rendű magátólértetődőségek előtt, - más népeknek távolról sem olyan természeteseek. Míg a túlvilág-hívő katolikus ember a transzcendens dolgok és a végtelenség megélésére, a magyar kalvinista arra vágyik, hogy nemzetével egy lelkesedésben forrjon össze, addig a nemzetek fölött lebegő és számára érthetetlenül mindenfelől üldözött modern zsidó az emberek és népek testvéresülésének mámoráról álmodik. A katolikus előtt aztán akkor tátongnak fel a legmélyebb miértek, ha elveszti hitét a túlvilágban; a kálvinista megrendülése akkor kiált lehangosabban Istenig, ha elbukik a nemzete; - a zsidó az univerzalizmus helyett magányának bús melegére bujik, ha nem hisz többé a világmegváltó apostolkodás lehetőségében. Vagy fordítva:

Érezvén, hogy egyedül van s nincs otthona sehol, belekapaszkodik az álomba, hogy egyszer majd mindenütt otthon lesz.

De ez a mindenütt-otthon-levés olyan csak, mint az országútak vándorának mindenütt-otthon-levése... Nem boldogság zsidónak lenni. A zsidótól idegen a játék, idegen az állati élet természetessége és a szenvedély könnyelműsége. A zsidók közt nincs bohém és nincs paraszt. Virágnak, állatnak, gyermeknek, nőnek bizonyára jobb lenni, mint zsidónak. Az éberség népe ez, a természet örök ellenőrzésének és megjavítani akarásának népe. Zsidó az apostol, - akit rossz esetben beteges ressentiment vagy a dolgok uniformizálhatóságának éretlen vágya fűt; zsidó a szellemi szférák tisztelete, - ami néha az élet primitívebb adottságai közt eligazodni nem tudó félszeg élheteretlenségévé fajul; zsidó az átfogó abstrakcióra és éles elemzésekre képes tudós, - akinek karrikatúrája viszont meddő, sőt romboló „hochmec”-olásokban éli ki magát; zsidó a hajlékony és művelt megértő, - akinek mostohatestvére a sznob; zsidó az anyagi biztonságra törekvés, - amely olykor szívtelen önzéssé fajul; zsidó az éber vigyázás, a töprengő melankólia és az emberek közötti igazságosságért és testvéresülésért való rajongás. E nép páratlanul szélsőséges lelki klímája a legtávolibb végleteket iveli át. A legnagyobb túlzások teremnek meg benne, egymás szomszédságában; mint ahogy zsidó családokban édestestvérek közt is gyakori az ellentét. S mégis, a tulajdonságok e roppant sokfélesége és látszólagos ellentétessége két mindenütt meglevő főtrendencia körül csoportosítható: az önellenőrzés tudatossága és a száműzött ember belső bizonytalansága köré.

Az önellenőrzés civilizáltságot, morális és logikus fegyelmezettséget jelent (persze az Ösztönök tétovaságát is)

a jellegzetesen emberi tulajdonságok fejlettségét: s bár nem ártana, ha a zsidó természetnek ez az oldala vesztené valamit merevségéből, görcsös résenlevése enyhültebbé, vaskos exaktsága könnyedebbé és az imponderabiliák felfogásában fogékonyabbá válnék, egészében a zsidóság büszke lehet apostolaira, tudósaira és intellektueljeire. Nehéz megfelekedni arról is, hogy az a zsidó szellem, amelyet e típusok képviselnek, évezredek lassú kezemunkájának teremtménye, - s ki merne kurta emberi eszével belenyúlni egy végzetes képződménybe, amelyben a történelem úgy összekeverte az erényeket és gyarlóságokat, hogy nem lehet tudnunk, vajjon egyiknek kimetszésével nem irtanók-e ki a másikat is. – Másképp áll azonban a dolog a belső bizonytalansággal, amely annyi kinos és félszeg jelenséget szül a zsidó életben, morális és lélekegészségügyi szempontból egyaránt. Beteg állapot ez, s láttuk róla, hogy újabb keletű; az emancipáció óta lobbosodott el. Itt még megvan talán a gyógyulás lehetősége. A hiba

természetesen nem az, hogy az emancipáció megtörtént, hanem az, hogy csak félig történt meg; nem csoda, ha a zsidóság elvesztette az egyensúlyát s belebetegedett a rászakadt szabadságba, amely felébresztette, de nem elégítette ki egy igazi jogegyenlőségre való igényeit. A zsidóságnak meg kell találnia elvesztett harmóniáját. Ha egyelőre nem is tud összhangba jutni a környezetével, módjában áll megteremtenie az összhangot önmagával; ha ez meglesz, talán jobb viszonyba fog jutni a külvilággal is.

Megjelent a Korunk folyóirat 1929 júniusi számában

1. Az írás, némileg módosított formában megjelent Komlós Aladár: A magyar zsidó szellemtörténet a reformkortól a holocaustig II. kötetében, a Múlt és Jövő gondozásában, 1997. 32-41. old.